

տունիքն և Գողթնեցիքը Սիսական աշխարհէն լինելը գտայ պատմուած, բայց թէ նոցա գաղութ են իսկապէս, չգիտեմ. որովհետեւ թէ գաւառի և թէ տունի աշունը մի և նոյնն են:

Էջ 174. տող 26.

« Հրաման տայ քաղաքացեաց մարդկան արգոյ և պատիւ լինել քան զգեղջկաց ու Ուղղ. պատուով կամ ի պատիւ, ոչ անշուշտ արգոյապատիւ »:

Էջ 177. տող 24.

« Բայց այլքն յանձն առնուն այսչափ միայն, ի շարաթու հեծանել յորս և ի պատերազմունս, և զմանկունան թողուլ անթլփատ, յորժամ լինիցին. քանզի անկին էին: Եւ հրամայեցաւ յԱրշակայ մի տալ նոցա կանայս ու Ուղղ. կիտաղրութիւնք. և և զմանկունան թողուլ անթլփատ յորժամ լինիցին: Քանզի անկին էին, և հրամայեցաւ յԱրշակայ մի տալ նոցա կանայս ու Արշակ երկու պայման առաջարկեր էր. 1. շարաթ օրեր որսի և պատերազմի գնալ, և 2. թլփատել մանուկները: Ուստի փորձութեան մատնուած Բագրատունիք անկին լինելով, թագաւորը կը հրամայէ չտալ կանայս մինչեւ որ այդ երկու պայմանները յանձն չառնուն: Իսկ ըստ բնագրին կը հետեւի անկին մարդկան զաւակները եթէ ծնանին՝ թլփատուին! Իսկ կարգաւորաներուն? »

Էջ 178. տող 19.

« Քանզի նա բովանդակ փոխադրեաց և որ ինչ ի քարտէսս գիւանին Եղեսիոյ՝ որ է Ռանայ, որ յաղագս թագաւորացն մերոց պատմէր. որ մատեանքն ի Մծբնայ էին փոխեալ անդր ու Ուղղ. « որ է ռանայ » glossa « ... որ մատեանքն ի Մծբնայ էին փոխեալ անդր ու »:

Էջ 184. տող 19.

« Եւ յառաջ քան յԱսիա հասանելն՝ յԵստիկէ դղեկին քարոզեցաւ ու Ուղղ. յԱստիկէ դղեկին? յԱկրոպոլին՝ համբաւն հռչակեցաւ: Հմտ. էջ 186. տող 2 ներքեւ. « և համբաւն հիացուցանէր զհեղեղեանսն ու »:

Էջ 187. տող 2.

« Ղովկրացիք անձնատուրք եղեն, Բիւտացիք մասն ևն ի կարճածոյ նորա ու Ուղղ. Բէովտացիք մասնեն ի կարճ զօրաց նորա ու? Ղովկրացիք ակամայ անձնատուր եղած են, իսկ Բէովտացիք երեւի կամաւոր կերպով և թերեւս զինուորեր են իսկ աշոր բանակի մէջ. իսկ Աթէնք զուցէ յառաջագոյն ձեռնտու եղած է, անոր համար ալ չի թուարկուի տիրապետուած ազգերու մէջ »:

Էջ 192. տող 14.

« Եւ ինքն ոչ հետամուտ լինել նմա, այլ ընդ Ասորիս Հրէաստան փութայ հասանել ու Ուղղ. « լինի նմա ո? »

Հ. Գ. ՆԱՆԱԳԵՏԱՆ

ՊՐՈՓ. ԼԵՄԱՆԻ

Նիւթեր Հայաստանի ճապոնց պատմութեան.

Յաւելուած դոկտ. Մաքս Փան Բերշէմի, « Արարական արձանագիրք Հայաստանէն և Տիարպէթիքէն »:

Թիւ 21. Սաղմանասար Բե. Ժայռի արձանագրութիւն, Տիգրիսի-անցքին բերանը: Շատ աւելի գետն ի վեր քան նախորդ արձանագրութիւնն թիւ 20, նոյն կողմի վրայ և երկու զանազան տեղեր, և նաեւ տողքն 15-17՝ յոյժ գետն ի վեր և անցքին ներքը փորուած են: Մինչեւ հիմայ ոչ ոք զայն մանրամասն նկարագրեց. զի Տէյլոր (Taylor) (ինչպէս նաեւ յետ իմ այցելութեան իմ ճանապարհի ընկերս) զայն չտեսան: Սեստէրի (Sester) օրինակութեան (Abklatsch) վրայէն Շրատէր (Keilinschr. Bibl. էջ 9-12 և 20) այս երկու մասերուն նոյնութիւնը և միանգամայն Սաղմանասար Բե վերաբերիլը ճանչցաւ:

1. Ասուր, Սին, Շամաշ
2. Աղադ, Բլզար են աստուածք մեծք,
3. որ սիրեն իմ թագաւորութիւնս և

4. մեծ կ'ընեն իմ անունս: Սաղմանասար,
5. Թագաւոր աշխարհի, Թագաւոր Ասորեստաւնի, որդի Աստուրհասիրբաղայ Թագաւորին Ասորեստանեայց,
6. որդւոյ Տուրուտի — Նինիբի, Թագաւորին Ասորեստանեայց, առի նուաճելով իբր աշխարհակալ, ի
7. ծովէն Նաիրի երկրին մինչեւ ի մեծ ծովն արեւմոյց
8. գերկիրն Հատտի (Hatti) իւր բովանդակ սահմանօքն եւ պատեցի (?) զայն:
- 9.
10. Յանցս երկրին ինկիտէի մտայ եւ
11. Սուսմէ, Դարանի,
12. Արարտու,
13. իւր բոլոր շրջակայիք
14. նուաճեցի եւ
15. դէպ ի Գիլգամ քաղեցի եւ, զհարկս
16. Գիլգամայ ընդունեցայ: Երրորդ անգամ քաղեցի
17. Նաիրի եւ իմ անունս գրեցի Տիգրիսի ափանց վրայ:

Թիւ 22. Ժայռի արձանագրութիւն Սաղմանասար Բէ, ու հետի Տիգրիսի — անցքին բերնէն, վերին ծակին առջեւ: Արձանագրութեան ձախակողմը կայ Թագաւորին պատկերը՝ ներս նայող: Արձանագիրն շատ կրած է ժամանակէն: Մնացած իբր $\frac{1}{8}$ մասն լեւման բազմաթիւ օրինակութիւններով ապահոված է, եւ ի Գերմանիա կրցած է՝ օգնութեամբ նոյն Թագաւորի տարեգրերուն՝ բնագրին պակասները լրացնել: Անաւասարկ ամբողջացուած բնագիրը.

1. Սաղմանասար, արքայ մեծ, արքայ հօգի, արքայ Աստուրայ, արքայ մեծ ժողովրդոց կոյտերու, իշխան,
2. քահանայ Աստուրայ, նուաճած է, եթէ նա, օգնութեամբ Շամաշայ եւ Աղադայ՝ իւր վըստահութեան Աստուածներուն, յառաջ քալէ,
3. հանդ լեռներ յեկեց արեւու մինչեւ ի մուտս արեւու:
4. Անպարտելին, որ, եթէ յառաջամարտիկ (Բոցի. «ի գլուխն») կուրի ե
5. երբ նա զՅնամին հալածէ, լլ զանոնք իբր յաղթական փոթորկայոյզ ալիք մը գեւտին տապալէ: Որ նուաճեց ի ծովէն երկրին Նաիրեայ մինչեւ ի մեծ ծովն
6. մտից: Չերկիրն Հատտի իւր բովանդակ սահմանօքն, զՄէլիտիէն, Դարանի, զՍուսմէն,
7. զԱյպկիլուն գրադաքն արքունի Արամայ Ուրարտացոյ, զԳիլգամ,

8. զՀուրուսկիւ, զՈւրարտու, յաղերացն Տիգրիսի
9. մինչեւ քաղերն Եփրատայ, (յետոյ) ի ծովէն՝ մեր
10. տան վերաբերող (?) Զամուա երկրին մինչեւ ցծովն փաղղէաստանի նուաճեցի եւ (առի ընդ ոտից իմովք):
12. Դէպ ի Բաբելոն գնացի եւ, զոհ մատուցի ի Բաբելոն, Բորսիպպայ, Քուտնա, իՇայ (երկիրն փաղղէաստաց), իւր քաղաքներն,
13. նուաճեցի եւ. փաղղէաստանի Թագաւորաց հարկերն ընդունեցայ.
14. իմ զինուցս երկիւղը տարածուեցաւ մինչև ալի գետը: Աղադիտիք
15. արքայ Դամասկոսի, Հատտի երկրին երկուտասն Թագաւորներով միասին քաղեց ինծի դէմ,
16. իրենց հետ պատերազմեցայ, ի պարտութիւն մատնեցի, իրենց պատերազմիկ կառքերը, երկվարները,
17. իրենց պատերազմի անօթները առի, կեանքերին փրկելու համար փախան: (Ինչպէս լեւման կը դիտէ, ներկայ արձանագիրը յեականս կրկնութիւն մ'է թիւ 20ի):

Թիւ 23. Ժայռի արձանագրութիւն Սաղմանասար Բէ, նախորդ արձանագրին տակը փորուած: Շատ գեղեցիկ պահուած է եւ օրինակութեան ժամանակ իսկ անմիջապէս յայտնի եղաւ թէ թիւ 21ին կրկնութիւնն է իմ ըրած փորձերս, օրինակութիւն (Abklatsch) առնելու համար, չյաջողեցան. իսկ իմ ճանապարհի ընկերոջն այցելութեան ատեն կատարուած փորձերը յաջողեցան: Բաւական յստակ ըլլալուն համար ինքնագիր (autographische) տիպ մը տալ անհրաժեշտ չեմ համարիր: Ուստի եւ կու տամ հոս իմ օրինակութեանս ընթերցումը:

1. Աստուր, Աղադ, Սին, Շամաշ,
2. Իստար (են) աստուածք մեծք, որք զի կը սիրեն
3. իմ Թագաւորութիւնս, որք իբր արքայի մը գորութեան
4. եւ փառաւորութեան իմ պատկառելի անունս
5. մեծ ըրին, (եւ) Սաղմանասար,
6. տէր ժողովրդոց կոյտերու, քահանայապետ Աստուրայ,
7. հօգի Թագաւոր, Թագաւոր Ասորեստանայ, որդի Աստուրնասիրբաղայ, Թագաւորին աշխարհի (Բոցի. «կոյտերու»), Թագաւորին Ասորեստանեայց.
8. որդոց Տուրուտի — Նինիպի, Թագաւորին աշխարհի, Թագաւորին Աստուրայ, առի, աքշաւելով ի ծովէն

9. երկրին Նաիրեայ մինչև ի ծովն արեւմտից,
10. գերկիրն Հատտե (Hatto) || իւր բովանդակ շրջակայութիւնը, մտայ յայցս երկրին էլնդիտի,
11. գրաւեցի զՍուսիկ, զԿախանի, զՍարաթոռ, ընդունեցայ
12. երկրորդ անգամ զհարկս Կիւղանայ, եկի երրորդ անգամ յերկիրն
13. Նաիրեայ, (և) գրեցի (հոն) իմ անունս յապունս Տիգրիսի:

Չորս արձանագրութիւններն եւս, թիւ 20-23, են Սաղմանասար Բի. Թագաւորութեան Հնգեւտասաներորդ՝ տարիէն, և այդ ապացուցանելի է: Թիւ 21 և 23 կը յաւելուն մանրամասնութիւններ միեւնոյն արշաւանքի մը վրայ, զոր 20 և 22 թիւերու՝ և անտարակոյս ուրիշ շատ տեղեր եւս գրուած² պերճ-արձանագրութիւններն (Prunkinschrift) յընդհանուրս նկարագրած էին, և այդ արշաւանքը զինքն բերաւ ճիշդ ի քարայրս Տիգրիսի՝ Լնդիտէ, հոն արձանագիրը փորագրելու համար: Այս պատահեցաւ, ինչպէս Սաղմանասար կ'աւանդէ, երրորդ արշաւանքին ի Նաիրի, ի հնգեւտասաներորդ ամի Թագաւորութեան իւրոյ, որ տարւոյ համար Տարեգիրք կը նշանեն այցելութիւն մը Տիգրիսի ափանց: Առաջինն և երկրորդը տեղի ունեցան անոր Թագաւորութեան առաջին և երրորդ տարւոյն մէջ: Եօթներորդ տարւոյն համար եւս Տարեգիրք այցելութիւն մը կը դնեն յակունս Տիգրիսի: Սակայն այս տարւան մէջ Սաղմանասար չզնաց ի Նաիրի, այլ Նաիրիի հարկերն ընդունեցաւ ի Տիւ-սապի, Արամէացի՝ տէրու թիւն մը, սահմանակից Բիտ - Աղիւնիի և մասամբ դեռ Եփրատայ ալ ափանց վրայ տարածուող, ինչպէս Բիտ - Աղիւնի, բայց մեծաւ մասամբ ձախ ափանց վրայ գտնուող. զի ոչ մէկ տեղ զայն Նաիրիի

պետութեանց ցանկին մէջ կը գտնենք: Հարկ է թէ այդ ժամանակ Տիգրիսի ուրիշ աղբիւր մը այցելած ըլլայ, զոր Տարեգիրք բոլորովին տարբեր ոճն այդ երկու տարիներու մասին՝ կը հաստատէ:

Ի հնգեւտասաներորդ ամի արքային ժայռի պատերու վրայ Թագաւորին պատկերն փորուած է, մինչ եօթներորդ տարւոյն մէջ արձան մը ջուրին մէջ կամ անմիջապէս աղբիւր ափանց վրայ կանգնուած է, ինչպէս Սուպիատայ աղբիւր քով: Հոն կրնան նաեւ միայն արձանը հասկցուիլ, որուն կը համաձայնի Բաքիյի աղբիւրաց մօտ եղած գիւտը: Հնգեւտասաներորդ տարւոյն մէջ կ'ըսուի յատկապէս «առակունս Տիգրիսի, առ մտիւք անոր անցքին»³, անտարակոյս իբր հակադրութիւն մը եօթներորդ տարւան բացատրութեան կերպին, ուր խօսքն է ի վերայ «ականցն Տիգրիսի, ի վերայ տեղեացն, յորս բղխումն ջուրց կը կատարուի»: Ասով կրնան, ըստ բովանդակ հանգամանաց իրաց, միայն Արգանա-սուի աղբիւրքն հասկցուիլ, որ բուն արեւմտագոյն ճիւղն է Արեւմտեան Տիգրիսի, և նաեւ ոչ թէ կէտճիկ լճի աւելորդ ջուրը, զոր սա ջրոյն բարձր եղած ժամանակ Արգանայի կուտայ, այլ, նոյն իսկ Սաղմանասարի վկայութեամբ, յայտնապէս ազատ ճիւղ մը աղբիւր⁴:

Թրգմ. Հ. Յ. ԱՍՏԻՐԵԱՆ

1. Berl. Sitzungsber. 1900 S. 627 sub 6.
 2. Հմմտ. Monol. 55
 3. Annaler Assurnasirbals Col. III Z. 55.
 4. Berl. Sitzungsber. 1900, S. 628. և Werh. Berl. anthr. Ges. 1901, S. 234
 5. S. H. Ellenoorth Huntington. Through the great Canon of the Euphrates River. Geogra-

phical Journal, August 1902, p. 2. und die Karte Auf. p. 3. — Սաղմանասար Տիգրիսի ի Տիւ-սապի գտնուող աղբիւր հանելու համար պէտք է գլխաւոր իզօլի (Izoly) մօտ (ձախափն) անցած ըլլայ. ոչ հեռու այն տեղէն ուր յետոյ Արգիստիւնի որդի Սարգուրի, Տիգրապալիսէն Գի. ժամանակակիցը, արեւմտեան յաղկիական բեւեռագիր արձանագրութիւնը փորագրեց: